

České e-knihy v roce 2012

Vojtěch Vojtíšek

vojtisev@mlp.cz

Abstrakt

Článek shrnuje aktuální vývoj v oblasti publikování a distribuce elektronických knih v České republice a dále popisuje činnost a roli knihoven v tomto směru.

Úvodem

Před 100 lety se narodil **Alan Turing**, který ve svém článku *On Computable Numbers* (1937)¹ stvořil model stroje schopného v logickém jazyce dát odpověď na jakoukoliv otázku a položil tak základy počítačové vědy. Jedenáct let po uveřejnění Turingova článku formuluje **Claude E. Shannon** *A Mathematical Theory of Communication* (1948) – tedy způsob, jakým lze veškeré informace převést na čísla kódu („digits“). Digitální revoluce může začít spolu s prvním masivním rozšířením osobních počítačů v 70. a 80. letech. **Michael Hart** v r. 1971 přichází s premisou využití počítače (nebo lépe propůjčené výpočetní kapacity²) jako nástroje pro replikaci a uchování věcí fyzického světa ve formě dat – začíná se **Projekt Gutenberg**. V roce 1989 byly ve Švýcarském CERNu spuštěny práce na komunikačním protokolu, jež vyústily v sestavení hypertextu a World-Wide-Webu – novém způsobu propojení informací, na kterém spolupracovali **Tim Berners Lee** a **Robert Cailliau**³. Začíná éra internetu.

V roce 1995 po aukčním portále **eBay** vstupuje na trh velkoobchod **Amazon** a o tři roky později jsou prodávány první čtečky elektronických knih⁴ a zároveň v knihovnách začíná akvizice prvních elektronických dokumentů. Google ohlašuje úmysl zdigitalizovat archivy vybraných akademických knihoven a doručit tak světu lépe prohledávat zpracované dokumenty⁵. Před pěti lety byl představen první **Kindle**, americké knihkupectví **Barnes & Noble** přichází s e-ink čtečkou **Nook** o dva roky později. V roce 2010 e-knihy začíná prodávat **Apple** prostřednictvím **iBookstore**, zároveň v této době elektronické knihy nabízí 66 % amerických knihoven⁶. Od roku 2010 také můžeme hovořit o prvních významných „pohybech“ na e-knižním trhu českém⁷ – jsou zveřejňována první oficiální čísla projektů, seriózní prognózy a konkrétní plány⁸. Co přináší rok 2012?

Rok optimistický

Podle posledního průzkumu čte elektronické knihy 1/3 uživatelů internetu⁹ a nakladatelé spolu s distributory poprvé v miniaturní dvouleté historii našeho e-knižního trhu hlásí rekordní prodeje a optimistické výhledy do budoucnosti. Přestože počet čteček v ČR počátkem roku 2012 výrazně roste¹⁰, 2/3 uživatelů čte na počítači¹¹. Tuzemští distributoři pomalu začínají i s prodejem vlastních zařízení s cílem zaplnit mezeru na trhu¹². Zatímco e-knihy jsou stále v pozici „do-

¹ Srv. TURING, Alan M. *On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem*. Proceedings of the London Mathematical Society. Second Series. 1937. Dostupné z: <http://www.turingarchive.org/browse.php/B/12>

² Srv. HART, Michael. *The History and Philosophy of Project Gutenberg*. [online] 1992 [cit. 2012-06-30] Dostupné z WWW: http://www.gutenberg.org/wiki/Gutenberg:The_History_and_Philosophy_of_Project_Gutenberg_by_Michael_Hart

³ Zdroj: info.cern.ch, kde byla také o 2 roky později spuštěna první webová stránka na světě a jejíž mírně aktualizovanou podobu si můžete prohlédnout na výše uvedeném webu.

⁴ DOČEKAL, Daniel. *eBooks – elektronické knihy: současnost a budoucnost elektronických knih na českém a světovém knižním trhu*. 2012. Dostupný z: <http://www.slideshare.net/MedvidekPU/ebooks-elektronick-knihy-souasnost-a-boudoucnost-svt-knihy-201005>

⁵ <http://googleblog.blogspot.cz/2004/12/all-booked-up.html>

⁶ <http://www.libraries.wright.edu/noshelfrequired/2010/08/18/66-of-public-libraries-in-us-offering-ebooks>

⁷ Celou situaci podrobněji mapuje také SVOBODOVÁ, Lucie. *E-knihy v ČR: stav, trendy, budoucnost* [online]. 2011 [cit. 2012-06-29]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin Krčál. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/342062/ff_b/.

⁸ Viz ZANDL, Patrik. *Eknihy v Česku: První dohody s velkými vydavateli. Lupa*. [online] 2010. Dostupné z: <http://www.lupa.cz/clanky/eknihy-v-cesku-prvni-dohody-s-velkymi-vydavateli/>

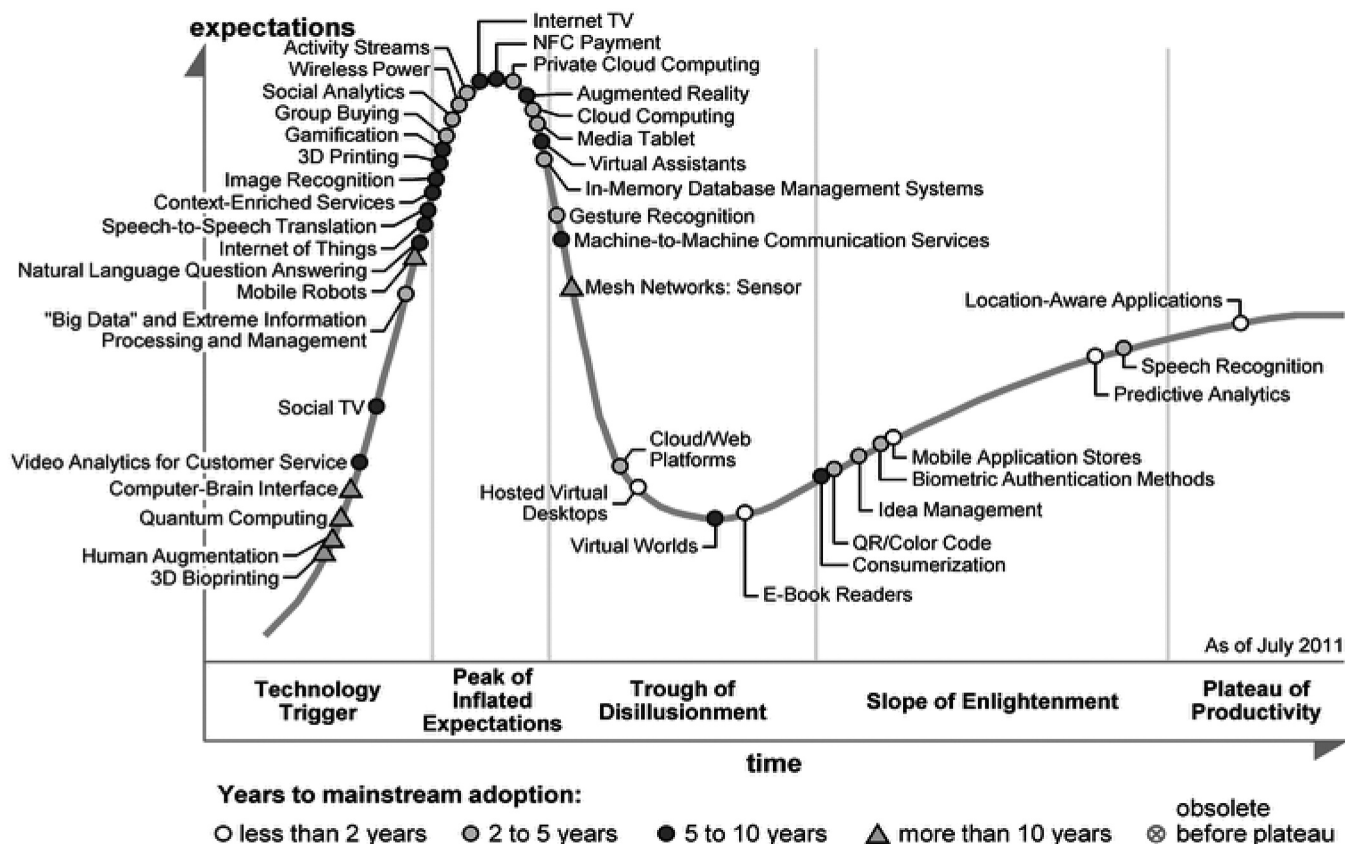
⁹ Zdroj: <http://www.slideshare.net/stemmark/eknihy-a-eten-v-ech>

¹⁰ viz http://www.tyden.cz/rubriky/media/pocitace/prodej-ctecek-e-knih-letos-stoupne-az-o-sto-procent_234840.html

¹¹ <http://www.lupa.cz/clanky/prodeje-e-knih-trhaly-v-kvetnu-rekordy-na-vlne-spasitele/>

¹² Tamt.

plňkového" média tištěné knihy, prodeje naznačují, že při stávajícím trendu se pro nakladatele elektronický formát pomalu stává zajímavým. S dvouletým zpožděním tento vývoj odpovídá Gartnerově křivce nastupujících technologií¹³:

Z výše uvedeného grafu je patrné, že elektronické čtení se stane běžně užívanou technologií někdy v roce 2015. Onen „hype“ prožíváme právě nyní – zvýšená pozornost věnovaná elektronickým knihám je patrná nejen z médií, ale na vývoj v této oblasti reagují také poměrně konzervativní instituce. Počátkem května tohoto roku zveřejňuje Svaz českých knihkupců a nakladatelů seznam nejprodávanějších e-knih daného měsíce¹⁴ a zároveň se snaží mapovat oficiální produkci nově publikovaných e-knih ve své Databázi českých knih¹⁵.

Na evropské úrovni se u kulatého stolu sešli zástupci významných institucí zapojených do produkce e-knih, které vyústilo v prohlášení o nutnosti otevřít evropský trh s e-knihami světu a odstranit překážky, které stojí mezi platformami, zařízeními a zejména mezi jednotlivými státy v souvislosti s dovozem (jakkoli paradoxně to může znít) e-knih¹⁶, v kontextu knihovnickém lze za významný krok považovat také nově vzniklou Směrnici o osiřelých dílech¹⁷, které odpovídá směru, jež sleduje vývoj novely Autorského zákona ČR a která si klade za cíl mj. dosáhnout jednoty ve zpracování a sdílení údajů o těchto dílech a usnadnit tak digitální zpracování kulturního dědictví.

¹³ zdroj: <http://www.motiviti.com/blog/gartner-hype-cycle-for-2012-and-beyond/>

¹⁴ viz www.sckn.cz, měsíc květen je dostupný z <http://www.sckn.cz/content/zpravy/file-775.doc>

¹⁵ dostupné z <http://www.sckn.cz/ceskeknihy/>

¹⁶ *The European ebooks segment is growing rapidly and is demonstrating its potential to all stakeholders, in particular readers and authors, and also to publishers, book sellers and network operators. For authors, ebooks are a new way of reaching the public and provide a new revenue stream. For readers, there are significant benefits, including the possibility to store, access and buy a large number of books on portable devices. Signatories welcome the development of the European ebook segment, the prospects of growth and renewal that it brings. They support an increasing number of ebooks and devices being made available to consumers across the European Union. Signatories of this declaration endorse the principle that there should be no barriers for consumers to acquire ebooks across territorial borders, platforms and devices. Signatories of this declaration underline the importance of installing a VAT regime which is neutral as far as ebooks are concerned and does not damage sales of printed books.* - Oficiální text Deklarace je dostupný na: http://ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/publishing/e_book/index_en.htm, seznam účastníků tamt.

¹⁷ jejíž shrnutí naleznete zde: <http://eu2012.dk/en/NewsList/Juni/Uge-23/orphan-works>

Vedle progresivních malých nakladatelů, kteří jsou v oblasti e-knih aktivní nejen z hlediska svého byznys modelu, ale především činností informativních¹⁸, začínají ve velkém generovat obsah pro uživatele e-knih také nakladatelství tradiční prostřednictvím velkých distributorů, jako je Kosmas (aktuálně 1348 titulů) nebo Martinus¹⁹. Velký vliv na chuť a možnosti nakladatelů bude mít samozřejmě otázka DPH na knihy, která byla v minulém roce diskutována napříč celým spektrem obyvatelstva ČR²⁰ a je samozřejmě tématem diskuze globální²¹.

Vedle produkce je nejvýraznějším problémem způsob distribuce – zabezpečení elektronických formátů²² a vztahy mezi nakladateli, distributory a knihovnami ovlivňuje zdaleka nejvíce chování uživatelů. Tato oblast je velice problematická. Argumenty zapojených stran vycházejí především z praxe (obchodní, životní) a změnit návyky či postupy ať již na straně poskytovatelů služby či na straně uživatelů ke spokojenosti všech je nesnadné, ne-li nemožné. Tato situace je způsobena prostou změnou paradigmatu – exponenciální růst v oblasti informačních technologií a služeb poslušně následující Mooreův zákon se setkává se světem klasicky mechanistickým, řízeným kauzalitou běžného života. Jinými slovy: prožíváme přerod moderního světa s pravidly, imperativy a klasickými ekonomickými modely ve světě postmoderní (ne náhodou má tento termín synonymum postindustriální), svět nekonečně diverzifikovaný a propojený. Důsledkem tohoto střetu budiž vzájemná nesdílitelnost změny ve vnímání světa prodávajícího digitální revoluci. Oblast e-knih je jednou z mnoha ploch, kde se toto tření projevuje a považují za velice důležité a správné, že je vytvářen prostor a příležitosti k setkávání, kde názory a myšlenkové směry mohou být a jsou artikulovány a konfrontovány. V tomto roce tak poprvé dochází k oficiální diskuzi mezi komunitou internetových uživatelů, autorů, nakladatelů, knihoven i distributorů²³ a také ke snahám situaci společně mapovat²⁴. Odhlédneme-li tak od různorodosti názorů na to, jakým způsobem se bude trh s českými e-knihami vyvíjet, důležitým společným jmenovatelem je snaha situaci komunikovat a především řešit. Jaká příležitosti a funkce tedy mají v oblasti e-knih knihovny?

Rok (spolu)práce

Knihovny mají s elektronickými dokumenty mnohaleté zkušenosti spolu s kapacitami a znalostmi v oblasti uchování a pořádání informací. Vědecké, akademické a krajské knihovny zpřístupňují svým uživatelům miliony článků, tisíce e-knih a obsahově bohaté multimediální báze prostřednictvím licencovaných informačních zdrojů. Digitalizační aktivity knihoven mají funkce nejen konzervační, nýbrž jsou platnou formou budování a zpřístupňování obsahu široké veřejnosti. Městská knihovna v Praze zaznamenala v období leden – květen tohoto roku více 218 000 stažení e-knih, které vznikly v rámci tematicky laděných projektů na základě digitalizace fondu knihovny²⁵. Zatímco spravování elektronických informačních zdrojů má velký přínos pro akviziční politiku knihovny (kde velkou výzvou ke zlepšení je marketing těchto služeb), digitalizační projekty s sebou přinášejí vedle obsahu nástroje pro správu, zpřístupňování a uchovávání dokumentů v elektronickém formátu jakožto produkty vývoje. Přestože tyto dvě důležité oblasti knihovních služeb úzce souvisí s problematikou e-knih v knihovnách, nelze se jim na tomto místě dostatečně věnovat²⁶. Jaké jsou tedy možnosti práce s aktuálně vydávanými e-knihami v ČR?

Mechanismy fungování trhu s e-knihami, naznačené v předchozí části článku, na první pohled neposkytují knihovnám mnoho prostoru ke zprostředkování e-knih veřejnosti a stejně tak současná podoba autorského zákona dostatečně neumožňuje nakládat knihovnám s elektronickými knihami tak, jako je tomu u knih tištěných²⁷. Zástupci knihoven se proto přímo podílí na novelizaci autorského zákona a rozšíření možností poskytovaných knihovními licencemi. Zároveň se české knihovnictví připravuje na budoucnost v rámci **Koncepce rozvoje knihoven ČR na léta 2011 – 2015**²⁸ s cílem mj. jednoduše a efektivně zpřístupňovat elektronické dokumenty – tj. vybudovat centrální úložiště dokumentů s bezpečnou distribucí do knihoven, vypracovat koncepci pro bezpečné a dlouhodobé nakládání s elektronickým povinným výtiskem aj. V souladu s Koncepcí již byly odstartovány první důležité projekty – pokračuje analýza Národní knihovny s možností dobrovolného uložení dokumentů²⁹, Národní technická knihovna v rámci programu VISK 3 vede

¹⁸ např. Kniha Zlín rozebraná zde: <http://nofreeusernames.posterous.com/kniha-zlin-a-e-knihy-zkusenosti-cisla-vize-na-nebo-Jan-Melvil-Publishing-blogujici-zde>; nebo Jan Melvil Publishing blogující zde: <http://novinky.melvil.cz/ebooky-rok-treti-poznamky-nakladatele>

¹⁹ Blíže ke vstupu na český trh na <http://www.ebooce.cz/2012/02/martinus-cz-velka-husa-v-malem-ceskem-rybnicku/>

²⁰ Detailnější rozbor: <http://www.ikaros.cz/node/7012>

²¹ Např. <http://www.guardian.co.uk/books/2012/mar/21/ebooks-vat-zero-2012-budget>

²² Které, zdá se, následuje světový trend a ubírá se směrem menších restrikcí a větší svobody, viz <http://www.lupa.cz/clanky/hana-zakova-kosmas-drm-neni-do-budoucnosti-tou-spravnou-cestou/>

²³ Např. panelová diskuze, shrnutá zde: <http://www.lupa.cz/clanky/budoucnost-e-knih-itunes-nebo-represe-jejiz-zaznam-je-dostupny-v-archivu-ct>: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/167313-panelova-diskuze-na-tema-knizni-piratstvi/>

²⁴ Zprávu z konference zpracovala NĚMEČKOVÁ, Lenka. Autoři, knihovny, věda, právo i etika v době internetu. *Ikaros* [online]. 2012, roč. 16, č. 6 [cit. 30.06.2012]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/7521>>. ISSN 1212-5075.

²⁵ Více informací k projektům na stránkách www.e-knihovna.cz.

²⁶ Podrobněji pro projekty věnované digitalizaci a využití informačních zdrojů viz sborník INFORUM 2012: 18. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 22.-24. května 2012 [online]. Praha: Albertina icome Praha, 2012. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/cs/sbornik>. ISSN 1801-2213.

²⁷ Pro podrobný rozbor viz <http://www.lupa.cz/clanky/elektronicke-knihy-z-pohledu-pravniho/>

²⁸ Dostupné z http://www.mkcr.cz/assets/literatura-a-knihovny/Koncepce_rozvoje_knihoven_2011-2015.pdf.

²⁹ Pro bližší informace viz ŽÍŽALA, Martin. Správa elektronických publikací v síti knihoven ČR. *Ikaros* [online]. 2012, roč. 16, č. 4 [cit. 30.06.2012]. Dostupný z WWW: <<http://ikaros.cz/node/7404>>. ISSN 1212-5075

projekt **České e-knihy v českých knihovnách** a realizuje tak přípravu modelu akviziční spolupráce mezi nakladateli, distributory a knihovny vycházející ze závěrů stejnojmenné konference, která proběhla na konci minulého roku³⁰. Z příspěvků prezentovaných na tomto setkání také vyplývá, že v druhé polovině roku 2012 můžeme očekávat představení konkrétního technologického řešení výpůjčky elektronického dokumentu a zaměření projektů jednotlivých knihoven značí velký zájem knihoven podílet se aktivně na formování budoucího řešení. Věřím, že několikaleté zpoždění, které české knihovny v tomto směru jistě mají, může posloužit také jako prostor pro zodpovědný přístup a umožní poúčit se z nedostatků služeb běžících jinde. Z aktuální studie³¹ prováděné v amerických knihovnách vyplývá, že navzdory relativně velké nabídce a vynaloženým nákladům je největší bariérou v půjčování e-knih fakt, že většina uživatelů o této službě prostě neví. V jisté míře podobná se situace momentálně odráží ve využívání elektronických informačních zdrojů uživateli a nejednotné zpřístupňování a prohledávání jednotlivých bází. V souvislosti s očekávaným nástupem elektronických knih do knihoven je tak vhodné zabývat se dostatečnou přípravou uživatelů na tuto situaci. Vedle informování (se) o této oblasti je možné vyvíjet dílčí aktivity dle možností dané knihovny. Vedle půjčování volných děl umístěných ve čtečkách elektronických knih je zde možnost vydávání vlastních publikací formou e-knih (což nemusí být nutně záležitost pouze akademických knihoven, nýbrž lze využít literaturu regionální³²), zpřístupňovat e-knihy prezenčně³³ či získávat a zpřístupňovat díla ve formě e-knihy pomocí licence Creative Commons³⁴. Knihovna katedry psychologie Univerzity Karlovy přichází s modelem, který by se principiálně dal přirovnat k projektu unglue.it, kdy v rámci konsorcia je e-kniha vykoupena od nakladatelů a dostupná v rámci akademického open access³⁵. Těmito a především vlastními invenčními kroky si knihovny nejen s předstihem vyzkouší proces spojený s cestou (e-)knihy od autora ke čtenáři, ale především získají možnost získat od svých uživatelů zpětnou vazbu a přizpůsobit tomu své budoucí služby.

Shrnutí

Česká e-kniha se pomalu dostává z velké alternativy pro technologické nadšence do pozice obecně přijímané doplňkové verze tištěné knihy. Objevují se také první pokusy vydávat autory pouze elektronickou formou³⁶. Distributoři a nakladatelé mohou při stávajícím trendu na e-knihách začít vydělávat peníze. Knihovny vědí, co chtějí, a vycházejí vstříc novým technologiím. Celý proces pohodlné, legální a udržitelné cesty e-knihy od autora ke čtenáři je formulován vztahy mezi nakladateli, distributory a uživateli – knihovna je výborným příkladem místa, které v sobě veškerou problematiku sdružuje. Její role je vedle toho, co už umí (pořádání a uchovávání dokumentů) nově posílena o funkci komunitní a producentní. Nejen pochyb o tom, že v této oblasti je třeba hrát hry s nenulovým součtem, inspirovat a hledat. Mým přáním je dosáhnout takového nastavení v lidské společnosti, aby bylo umožněno nejen knihovnám realizovat jednoduché a krásné myšlenky jednoduchým způsobem³⁷.

- ³⁰ Příspěvky a shrnutí naleznete na <http://www.inflow.cz/eknihy-hledame-spolecnou-rec-ceske-eknihy-v-ceskych-knihovnách>.
- ³¹ která se komplexně zabývá problematikou e-knih v knihovnách jejich uživateli: Kathryn ZICKHUR, Kathryn, RAINIE, Lee, PURCELL, Kristen, MADDEN, Mary, BRENNER, Joanna. *ProjectLibraries, patrons, and e-books*. Pew Research Center's Internet & American Life Project. 2012. Dostupné z WWW: http://libraries.pewinternet.org/files/legacy-pdf/PIP_Libraries_and_Ebook_Patrons%206.22.12.pdf
- ³² ORAVOVÁ, Monika. Elektronické knihy ke stažení. *Místní kultura*. 2012. Dostupné z WWW: <http://mistnikultura.cz/elektronicke-knihy-ke-stazeni>.
- ³³ Projekt E-knihy do každé knihovny: <http://www.mlp.cz/cz/projekty/on-line-projekty/e-knihy-do-kazde-knihovny/>
- ³⁴ V Městské knihovně v Praze takto uzavíráme smlouvy přímo s autory, kterým vyrábíme e-knihy, případně aktivně vyhledáváme tato díla na Internetu. Tato jsou potom dostupná volně ke stažení v našem katalogu, např. *Svobodná kultura* Lawrence Lessiga (<http://search.mlp.cz/?lang=cs&action=sTitul&key=3716432>) a další.
- ³⁵ Mechanismus byl představen v článku MATĚJKOVÁ, Jana, PAVLÍK, Jiří. České e-knihy a typy k akvizici e-knih. *INFORUM 2012: 18. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích*, Praha 22.-24. května 2012 [online]. Praha: Albertina icome Praha, 2012. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/sbornik/2012/53>. ISSN 1801-2213.
- ³⁶ Tuto službu již tradičně nabízejí čeští distributoři e-knih (PalmKnihy, eReading, Publero a další), ryze e-nakladatelství FreeTime(e)publishing: <http://www.freetimepublishing.cz> a nově se do publikační platformy transformovalo „pirátské“ ebookforum.
- ³⁷ Příkladem takové ideje je koncept Knihovní licence jako derivátu myšlenky Creative Commons: <http://librarylicense.org/>.